

Andrzej Dudek (UJ, Kraków)

Motywy maryjne w twórczości Wiaczesława Iwanowa*

Postać Matki Bożej wielokrotnie inspirowała artystów i poetów. Wizerunki maryjne, poetyckie rozmyślania, laudacje i modlitwy w wielu wypadkach są arcydziełami sztuki i literatury światowej. Odnosi się to również do sztuki i literatury rosyjskiej, a zwłaszcza ikonopisarstwa i poezji.

W XIX wieku zwłaszcza poezja rosyjska upodobała sobie Bogurodnicę jako częsty motyw liryczny. Matka Boska stanowi w tych utworach istotny dla wymowy ideowej element poetyckiej wizji świata. Niemal każdy tworzący wówczas poeta rosyjski ma swoim dorobku przynajmniej jeden wiersz, obierający Maryję za główny temat utworu, lub odwołujący się do Jej postaci w formie aluzji, metafory czy symbolu, wkomponowanych w inny niż maryjny zasadniczy temat tekstu. Z punktu widzenia sposobów poetyckiej percepcji Matki Bożej ówczesni autorzy z reguły przyjmowali jedną z pięciu strategii obrazowania, prezentując Maryję jako: a) obiekt kultu prawosławnego; b) temat poetyckich rozważań teologicznych; c) obiekt kultu katolickiego; d) ideał kobiecości; e) archetyp¹.

Literatura przełomu XIX i XX wieku, a zwłaszcza twórczość symbolistów rosyjskich, obfituje w nowe, niezwykle, często nieortodoksyjne interpretacje wątków maryjnych. Jednym ze źródeł

---

* Niniejszy tekst stanowi zmienioną i rozszerzoną wersję szkicu ogłoszonego wcześniej po rosyjsku: A. Dudek, *Поэтическая мариология Вячеслава Иванова*, [w:] *Studia Litteraria Polono-Slavica*, Warszawa 1993, s. 41–51.

¹ Zob.: A. Dudek, *Z badań nad rosyjską literaturą religijną. (Motyw Matki Boskiej w poezji XIX wieku)*, [w:] *Z badań nad dawną i nową literaturą rosyjską*, pod red. K. Prusa, Rzeszów 1991, s. 105–146.

tego zjawiska była modernistyczna moda na szukanie artystycznych inspiracji w religiach Wschodu, w teozofii i antropozofii, w okultyzmie, w demonizmie, w słowiańskich kultach pogańskich, w starogreckich kultach dionizyjskich, w praktykach licznych wówczas sekt religijnych. Drugi powód stanowiło narastające niezadowolenie różnych grup społecznych z zakresu i poziomu opieki duszpasterskiej Cerkwi. Obie wspomniane grupy przyczyn zaowocowały zjawiskiem określanym w historii kultury rosyjskiej mianem „neochrześcijaństwa”, „bogoiskatielstwa”, poszukiwania nowej świadomości religijnej². Zmieniennym rysem wielu ówczesnych wystąpień artystyczno-poetyckich było dążenie do uzyskania w doświadczeniach mistycznych możliwości bezpośredniego kontaktu z Bogiem oraz negowanie zbawczego pośrednictwa Chrystusa. Rolę nowego pośrednika wypełnić miała Sofia – hipostaza Mądrości Bożej, Duszy Świata, Wiecznej Kobiecości, żeńskiego pierwiastka Boga, ucieleśnianego w postaci Ziemi lub Bogurodzicy³. Bodźcem do sofiologicznych konceptów, prezentowanych w ujęciach poetyckich z reguły były idee Włodzimierza Sołowjowa – duchowego ojca symbolizmu rosyjskiego. Aleksander Błok, przedstawiciel tzw. „młodszych symbolistów”, uznając się za ucznia Sołowjowa, dość swobodnie interpretował sofiologiczne teorie mistrza, nadając im wymiar groteskowy. Taki wydźwięk ma jeden z najistotniejszych symboli Błokowskiej poezji – motyw Pięknej Pani (*Стуха о Прекрасной Даме*) – wyraźnie przeciwstawianej Chrystusowi⁴, a z czasem, w późniejszych utworach,

---

² Zob.: A. Dudek, *Rosyjskie poszukiwania nowej świadomości religijnej na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Prace Komisji Kultury Słowian PAU*, t. II, Kraków 2002, s. 33–50.

³ Zob.: H. Paprocki, *Rosyjska sofiologia*, [w:] *Gnostycyzm antyczny i współczesna gnoza*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej 1996, s. 95. W 1935 roku Patriarchat Moskiewski oraz zagraniczny Sobór Karłowacki uznały sofiologiczne nauczanie o. Sergiusza Bułgakowa za herezję, polegającą na wprowadzeniu czwartej Osoby Boskiej. Zob.: В. Лосский, *Сноп о Софии*, Paris. 1936. Zob. też: W. Łoski, *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*, przeł. M. Sczaniecka, Warszawa: PAX 1989, s. 55.

⁴ W liście do A. Bielego, napisanym 18. VI./1VII 1903 Błok stwierdzał: „Kocham Chrystusa mniej niż Ją. Dobry jest Chrystus, ale nie Ona, gdyż Ona jest

konkretyzowanej w bluźnierczym kontekście pijackich majaków (*Незнакомка*).

* * *

Zarówno na tle dziewiętnastowiecznej poezji, jak i wobec artystycznych mód i praktyk modernizmu zupełnie wyjątkowo prezentuje się maryjna twórczość Wiaczesława Iwanowa (1866–1949) – poety, dramaturga, eseisty, uczonego, teoretyka religijnego symbolizmu⁵. Niezwykła erudycja⁶ pozwalała mu tworzyć dzieła, odsyłające do różnych kontekstów kultury światowej. W swojej drodze do Boga przeszedł etap dziecięcej pobożności, ukształtowanej pod wpływem matki, czas ateistycznego buntu z okresu gimnazjalnego, porę fascynacji nietzscheanizmem, okres studiów i zachwyty kultami dionizyjskimi w Grecji przedolimpijskiej. Po rewolucji 1917 roku, krótko pracował w sekcji teatralnej Ludowego Komisariatu Oświaty. Głośne były wówczas publiczne dyskusje Iwanowa z Anatolem Łunaczarskim, organizowane w teatrach, wobec licznie zgromadzonej publiczności. Aplauz zyskiwała żarliwość i siła argumentacji Iwanowa, który przekonywał

---

ostateczna” Zob.: A. Белый, *Воспоминания об А. Блоке*, Letchwork 1964, p. 45. O postrzeganiu Chrystusa w twórczości Błoka zob.: A. Dudek, *Motyw Chrystusa w twórczości Aleksandra Błoka*, [w:] *Musica Antiqua X*, vol. 2, *Acta Slavica*. Nurt metafizyczny w poezji narodów wschodniosłowiańskich, Bydgoszcz 1994, s. 157–165.

⁵ Literatura na temat twórczości Iwanowa jest niezwykle obszerna. Bibliografia wydana w 1996 roku odnotowuje ponad 1300 opracowań. Por.: P. Davidson, *Viacheslav Ivanov. A Reference Guide*, New York: G. K. Hall & Co 1986. Do dziś liczba opracowań przekroczyła 1400. W Polsce ostatnio ukazały się trzy monografie poświęcone temu poecie i myślicielowi: G. Bobilewicz, *Wyobraźnia poetycka - Wiaczesław Iwanow w kręgu sztuk*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy 1995; A. Dudek, *Wizja kultury w twórczości Wiaczesława Iwanowa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2000; M. Cymborska - Leboda, *Эрос в творчестве Вячеслава Иванова. На пути к философии любви*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2002.

⁶ Mikołaj Bierdajew, charakteryzując Iwanowa, napisał m.in.: „Było coś niezwykłego w tym, że człowiek o tak niezwykłej subtelności, o tak uniwersalnej kulturze narodził się w Rosji. Rosyjski wiek XIX nie znał takich ludzi”. H. Бердяев, *Самопознание (опыт философской автобиографии)*, Paris: YMCA-Press 1983, s. 176. Przekład mój – A.D.

o niemożliwości zbudowania ateistycznej kultury, wskazując na religię jako konieczny warunek autentycznych więzi społecznych. W 1924 roku opuścił Rosję, by osiaść we Włoszech. 4. III. 1926 roku, w Bazylice św. Piotra w Rzymie, dokonał aktu przyłączenia się do Kościoła Katolickiego. Stał się gorącym orędownikiem zbliżenia Kościoła Zachodniego i Wschodniego. Głosił, iż włączenie we wspólnotę katolicką nie pozbawia go poczucia bycia prawosławnym, a dokonany wybór – to realizacja osobistego obowiązku każdego chrześcijanina. Traktowane jako imperatyw działanie na rzecz jedności Kościoła, jak wierzył, było dopełnionym w jego jednostkowej decyzji, symbolicznym, wyrazem „powinności całego narodu” W liście do swojego przyjaciela, francuskiego intelektualisty Charlesa Du Bos, wyjaśniając motywy dokonanego aktu, pisał:

(...) z głębi mojej duszy rozległ się władczy zew, znane mi już od młodości i powtarzające się często wołanie, biorące swój początek od czasu mojego zbliżenia do człowieka wielkiego i świętobliwego, jakim był Włodzimierz Solowjow, który nieustannie a stopniowo prowadził mnie do jedności z Kościołem Katolickim (...). Wypowiadając (4/17 marca 1926 roku, w dzień świętego Wiacesława-Wacława obchodzonego wtedy w Rosji) słowa Symbolu Wiary, po którym następowała formuła przyłączenia, przed ołtarzem mojego świętego patrona (drogiego sercu Słowian) w transepcie bazyliki świętego Piotra, gdy tymczasem zaraz obok, przy grobie Apostoła, przygotowano dla mnie mszę w języku cerkiewnosłowiańskim oraz komunię pod dwiema postaciami zgodnie z obrządkiem słowiańskim – ja po raz pierwszy w życiu poczułem się prawosławnym w pełnym tego słowa znaczeniu, posiadaczem świętego skarbu, który wprawdzie był moim, należał do mnie od dnia chrztu, ale którego posiadanie dotychczas, w ciągu długich, długich lat łączyło się ze świadomością i odczuciem jakiegoś niedosytu, który stawał się coraz bardziej dojmujący z tej racji, iż pozbawiony byłem drugiej połowy tego życiodajnego skarbu świętości i łaski, że po prostu oddycham tak jak rzecz ma się z ludźmi chorymi na gruźlicę, jednym tylko płucem⁷.

W latach 30-tych zacieśniły się jego kontakty z różnymi instytucjami Watykanu. W 1936 roku Iwanow podjął wykłady z li-

---

⁷ Zob.: W. Iwanow, *List do Charlesa Du Bos*, przeł. R. Łużny, „Aletheia” 1988, nr 2-3, s. 92-93.

teratury rosyjskiej i języków słowiańskich w Rosyjskim Seminarium Katolickim (Russicum) w Rzymie. Wiosną 1938 roku na prywatnej audiencji przyjął go papież Pius XI. W 1948 roku na zlecenie Papieskiego Instytutu Wschodniego przygotował wstęp i opracowanie rosyjskiego wydania Psalterza.

* * *

Nigdy dotąd motyw Przejrzystej nie pojawiał się tak często i nie interpretowany był tak wielospektowo, jak w twórczości tego poety-myśliciela. Iwanow był zafascynowany postacią Maryi i w wielu utworach odwoływał się do różnych aspektów idei Dziewicy – Matki Boga, dowodząc swej wielkiej wiedzy w tej kwestii. Według świadectwa Olgi Deschartes poeta traktował Bogurodzicę jako ucieleśnienie ontologicznej zasady kosmosu i najdoskonalszy przejaw działania Opatrzności Bożej. Swoje przekonanie wyrażał w postaci często powtarzanej opinii, iż „Bóg stworzył świat po to, by stworzyć Matkę Boską”⁸.

Konkretyzacja wizerunku Matki Boskiej w analizowanych tekstach dokonuje się przez odwołanie do trzech pól semantycznych, zawierających się jedno w drugim, na kształt koncentrycznych kręgów, tworzących kontekst dla konstruowanego wizerunku Bogurodzicy.

Konkretyzacja bezpośrednia

Pierwszy ze wspomnianych kręgów tworzą najbardziej oczywiste, oparte na tradycji cerkiewnej sposoby prezentacji Najświętszej Panny. Z reguły są to poetyckie rekonstrukcje wątków ewan-

---

⁸ Zob.: О. Дешарт, *Введение*, [в:] В. Иванов, *Собрание сочинений*, т. 1, Bruxelles: Foyer Oriental Chrétien 1971, с. 50. Kolejne tomy tego wydania ukazywały się w latach: т. 2 – 1974, т. 3 – 1979, т. 4 – 1987. Jeśli nie wskazano inaczej, wszystkie utwory Iwanowa cytowane są z tego wydania, a w tekście wskazywany jest tom i strona.

gelicznych, opowiadających o faktach z życia Matki Chrystusa. W wierszach napisanych z takim nastawieniem Matka Boska przedstawiana jest jako realnie istniejąca kobieta, przeczuwająca już niezwykłą przyszłość swego Syna⁹. W wierszu *Pod drzewem cyprysowym* poeta kreśli rodzajową scenę, w której Najświętsza Matka, odpoczywa z młodym Jezusem w cieniu drzewa. Dziecko prosi o pozwolenie na zerwanie kwiatów w celu splecenia wianka, który upiękniejszy pień drzewa. Maryja odpowiada:

„- Ты нарви, нарви Матери, Чадо,
Набери Мне семь цветиков алых,
Положи Мне на самое сердце”

(*Под деревом кипарисным*, t. I, 555)

[Narwij, narwij dla Matki, Dziecię,
Zbierz dla Mnie siedem szkarłatnych kwiatków,
Połóż Mi je na sercu.

(*Pod drzewem cyprysowym*)]

Wiersz ten, bogaty w symboliczne konotacje, przekazuje informację o Bogurodzicy, która w smutku, spoglądając na bawiącego się Jezusa, widzi jego mękę i przeczuwa swoje z Nim współcierpienie. W sztuce bizantyńskiej cyprys przedstawiany jest jako drzewo, obramowujące krzyż. W związku z tym, że z drewna cyprysowego wykonywano elementy wnętrza świątyni, zaczęto uważać cyprys za symbol Matki Bożej, której ciało było pierwszą świątynią Chrystusową¹⁰. Siedem czerwonych kwiatów w zakończeniu wiersza zmienia się w siedem krwawiących ran przebitego serca Maryi, stanowiących istotny element przedstawień typu Mater Dolorosa, którym odpowiadają w sensie ideowym stau-

---

⁹ Przykładem ujęcia tego typu może być również oraz pierwsza część cyklu *Macierzyństwo* (*Материнство*, t. 3, 23).

¹⁰ Zob. hasło „Cyprys” [w:] M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, przeł. bp. K. Romaniuk, Poznań 1989, s. 38. W tradycji wielu kultur cyprys jest drzewem świętym, z którym kojarzone są symboliczne znaczenia smutku, wiecznej troski, nieśmiertelności, zmartwychwstania, trwałości. Zob.: W. Kopański, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 50.

rotheotokiony, środowe i piątkowe modlitwy, zanoszone przez Cerkiew, przypominające w ten sposób o tajemnicy Maryjnego współcierpienia i współczucia¹¹. Do różnych aspektów idei współdziałania Maryi w dziele zbawienia Iwanow będzie odwoływał się wielokrotnie. Rosyjski poeta sięga do różnych źródeł, objaśniających wątki ewangeliczne. Szczególnie istotny jest kontekst prawosławnego ikonopisarstwa i duchowości Kościoła Wschodniego. W kilku tekstach motywacją do przedstawienia oblicza Bogurodzicy jest kontemplacja i modlitwa przed ikoną. W wierszu z cyklu *Sierpień (Август)* poeta wyznaje:

„У темной Знаменья иконы, в ночь, елеи
Лампадный теплится; я ж, отрок, перед ней (...)”

(У темной Знаменья иконы, т. 3, 625)

[Przed pociemniałą ikoną Znak, nocą, olej
w lampce płonie, a ja, chłopiec, stoję przed nią]

Ikona Matki Boskiej „Znak” (Знаменье), przedstawiająca postać Maryi z wizerunkiem Chrystusa w formie medalionu na piersi Bogurodzicy stanowi zapowiedź narodzin Zbawiciela¹². Wspominając siebie przed ikoną, w czasach młodości Iwanow zastanawia się nad drogami Opatrzności, która uczyniła Maryję swoim narzędziem. Poeta, zwierzając się ze swojej nieumiejętności odczytania znaków Bożych, porównuje osobiste ograniczenie z doskonałością Bogurodzicy, która niosąc światu znak Zbawienia sama stała się niedosięglym ideałem najdoskonalszej postawy hermeneutycznej.

---

¹¹ Zob.: A. Schmemann, *Maryja w liturgii wschodniej*, przeł. J. Prokopiuk, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie*, t. II, Niepokalanów 1991, s. 91.

¹² W homilii o wyobrażeniu Maryji na tego typu ikonach metropolita Władimir Tichonicki mówi: „Na ikonach „Znak” Matka Boża przedstawiona jest z rozpostartymi rękami jako symbol tego, iż zawsze modli się Ona za nas, jak obłok nas osłaniający.” W. Tichonicki, *O ikonie „Znak” Matki Bożej (Homilia)*, przeł. Z. Michalik, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie*, t. 2, Niepokalanów 1991, s. 275.

Ze względu na ludzką niedoskonałość w odczytywaniu Bożych znaków, ikona w ogóle, a ikona Bogurodzicy w szczególności, postrzegane są jako niezbędne przybliżenia zasad wiary, swoiste drogowskazy na drodze do zbawienia:

„(...) И нужен нам иконостатса,
В венцах и словах, горний лик,
И Матери скорбящей лик,
И лик нерукотворный Спаса”

(*Милость мира*, t. 1, 555)

[I potrzebne jest nam ikonostasu,
w wieńcach i słowach niebieskie oblicze,
I Matki cierpiącej oblicze,
I nie uczynione ręką ludzką oblicze Chrystusa

(*Miłość świata*)]

Szukając natchnienia w przedstawionych na ikonach wizerunkach Bogurodzicy, Iwanow często nawiązuje w swoich tekstach do idei opieki Matki Boskiej, wyrażonej na ikonach typu „Pokrow”¹³. W literackiej interpretacji Maryja przedstawiana jest nie tylko jako Opiekunka i Orędowniczka (Заступница), lecz także jako Pani (Владычица), chroniąca Świat zarówno przed ziemskimi nieszczęściami i żywiołami (np. przed najazdem Tatarów), a także - jako wypraszająca zmiłowanie dla świata przed Chrystusowym gniewem i sądem:

„(...) Владычицей Земли предстань родным просторам!
Полей, исхоженных Христом, в годину кар

---

¹³ „Święto zwane Pokrov, święto opieki i wstawiennictwa Matki Bożej, jasno wyraża Jej posługiwanie. Pochodzenie święta odnosi się do objawienia, jakie mieli Andrzej „szalony dla Pana” i jego uczeń Epifaniusz. Ta wizja miała miejsce w Konstantynopolu, w Kościele poświęconym Maryi w Blachernach. Według opowiadania tych dwóch świadków, klęcząca Dziewica Maryja płakała nad światem i błagała swego Syna o przebaczenie. Po modlitwie zdjęła ze swej głowy welon - pokrow - jaśniejący światłem, i rozpostarła nad ludem i nad cały światem na znak swojej opieki”. P. Evdokimov, *Kult „Theotokos” - Matki Boga*, przeł. M. Klinger, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie*, t. II..., s. 147.

Стена незримая, Ты, в пламени пожаров
Неопалимая, гнала толпы татар. (...)”

(*Gratiae Plena*, t. 3, 19)

[Panią Ziemi stań się dla ojczystych przestrzeni!
Pól, po których chodził Chrystus, w godzinie kary
Ściano niewidzialna, Ty, w płomieniu pożarów
Krzaku Gorejący, gnałaś hordy Tatarów.]

(*Gratiae Plena*)]

Wśród literackich chwytów służących ukonkretnieniu wizerunku Maryi najwyrazistsze efekty przynosi opis objawienia Matki Boskiej, przedstawiony w *Wierszu o Świętej Górze (Стих о Святой Горе)*. Oto Matka Boska przychodzi na ziemię i ukazuje się wybrancom Pańskim, którzy tu wznoszą niewidzialny Kościół. Budowniczości, nie widząc końca i celu swego trudu słabną i ogrania ich zwątpienie. Zachęteni obietnicą Bogurodzicy, iż koniec pracy jest już bliski, kontynuują budowę. Matka Boża przestrzega jednak, by nie próbowali odkrywać zaplanowanego przez Boga czasu i próżną ciekawością nie kusili Pana. Ów kairotyyczny moment wyjawi bowiem sama Bogurodzica:

„Как сама Я, той годиной пресветлою,
Как сама Я, Мати, во храм сойду:
Просветится гора подбесная,
И явится на ней церковь созданная,
Вам в обрадование и во оправдание,
И Руси великой во освящение,
И всему миру Божьему во осияние”

(*Стих о Святой Горе*, t. 1, 558)

[Dopokąd Ja sama, w onej godzinie radosnej,
Dopokąd Ja sama, Matka, do świątyni nie zstąpię:
Rozświetli się góra, wznosząca się do nieba,
I objawi się na niej cerkiew zbudowana,
Wam ku radości i umocnieniu,
I ku uświęceniu Rusi wielkiej,
I by blasku przydać całemu światu Bożemu.

(*Wiersz o Świętej Górze*)]

Zarówno w tym utworze, jaki w innych tekstach poeta nie porzeka na rekonstrukcji wizerunku Matki Boskiej, starając się wykorzystać odtwarzany wątek w interpretacji innych koncepcji. Bogurodzica postrzegana jest w Iwanowowskich tekstach jako Ta, która przywraca pierwotną harmonię świata, utraconą w wyniku grzechu pierworodnego. Maryja, występując w roli Nowej Ewy¹⁴, stara się naprawić skutki grzechu Ewy wygnanej z raju. Troszcząc się o świat, Maryja chodzi po ziemi, a gdzie stopę postawi, tam wokół Niej rozkwita raj:

„И вот доньне Пречистая по земле ходит, и куда ступит, там рай.
И в тот Рай дольний зван всякий, взявший на себя иго Христа”

(*Повесть о Светомире-царевиче*, t. 1, 396).

[I tak do teraz Przczysta chodzi po ziemi, a gdzie stąpnie, tam raj. I do Raju owego ziemskiego wezwany jest każdy, kto weźmie na siebie brzemień Chrystusowe.

(*Historyja o carewiczu Światomirze*).

Typowe ikonopisarskie ujęcie Opieki Matki Boskiej (Покров Богородицы)¹⁵ w Iwanowowskim ujęciu staje się istotnym elementem idei rosyjskiej. Ten ideologiczny koncept głoszony przez różne słowianofilsko zorientowane ugrupowania, w wariacie zaproponowanym przez Iwanowa odwołuje się do myśli o Maryi, która jest opiekunką Rusi, wybranej przez Boga do spełnienia misji dziejowej. W Iwanowowskim myśleniu niewidzialny Kościół jawi się jako Nowe Jeruzalem, przypominające Państwo Boże, o którym pisał św. Augustyn. W przekonaniu Iwanowa Matka Boska jest fundamentem Państwa Bożego. W swoich dziennikach

---

¹⁴ Ks. H. Paprocki zauważa, że Kościół prawosławny „buduje mariologię na kontraście dwóch dziewic Ewy i Maryi – który symbolizuje dwie możliwości stojące przed człowiekiem – diaboliczne spożytkowanie swej stworzonej wolności i zgoda na wolę Bożą. Zob.: H. Paprocki, *Kilka uwag o roli kultu Bogurodzicy w Kościele prawosławnym*, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie*, t. I, Niepokalanów 1991, s. 11.

¹⁵ Zob.: M. Gębarowicz, *Mater Misericordiae – Pokrow – Pokrowa w sztuce i legendzie środkowo-wschodniej Europy*, Wrocław 1986, s. 179.

poeta zanotował w 1902 roku, że zamierza napisać esej zatytułowany *De Marianem Civitate Dei seminem et Fulcro*¹⁶. W związku z tym, że, jak czytamy w wierszu, niewidzialny Kościół budowany jest „na uświęcenie wielkiej Rusi”, poeta podkreśla, że bez kultu maryjnego nie pełni się marzenie o świętej Rusi, która miałaby być takim niewidzialnym Kościołem, oblubienicą Chrystusową. Nauczycielami kultu powinny stać się łaskami słynące centra duchowości rosyjskiej: Radoneż, Sarow, Pustelnia Opty. Ich nazwy pojawiają się w kilku utworach Iwanowa. Do roli przewodników szczególnie predestynowani są rosyjscy święci starcy. Obdarzeni charyzmatem dogłębnego widzenia, lepiej niż ktokolwiek inny dostrzegają obecność Maryi w świecie:

„Есть в оптиной пустыни Божия Матерь Спорительница.
По видению старца Авросия
Написан образ Пречистой „

(*Песни смутного времени*, t. 4, 75)

[Jest w Optyńskiej Pustelni Matka Boża Wspomożycielka.
Wedle widzenia starca Ambrożego¹⁷
Obraz Przeczystej namalowany.

(*Pieśni czasu zamętu*)]

Według głoszonej przez Iwanowa koncepcji sztuki artysta, a szczególnie twórca sztuki utajonej¹⁸ – czyli sztuki skupienia, ci-

---

¹⁶ Zob.: В. Иванов, *Собрание сочинений*, t. 2, dz. cyt., s. 771.

¹⁷ Starzec Ambroży, o którym mowa w wierszu to św. Ambroży Optyński (Aleksander Michajłowicz Grienkow (1812–1891), mnich z Pustelni Opty nauczyciel życia duchowego. Opinia o jego świętości i duchowej mądrości szybko przekroczyła mury klasztoru, przyciągając rzesze pielgrzymów. Po naukę do starca Ambrożego udawali się najznakomitsi przedstawiciele XIX-wiecznej kultury rosyjskiej. Do Pustelni Opty pielgrzymowali m.in. Fiodor Dostojewski, Włodzimierz Solowjow, Konstanty Leontjew, Lew Tołstoj. Wcześniej Pustelnię odwiedzili m.in. Mikołaj Gogol i Iwan Kiriejewski. Zob.: Прот. С. Четвериков, *Оптина Пустынь, Париж: YMCA-PRESS 1988*, s. 85–86. Zob. także „Вечное. Православный журнал” 1986, № 345 – cały numer pisma poświęcony jest Pustelni Opty.

¹⁸ Dokonana przez Iwanowa klasyfikacja sztuki wyodrębnia cztery odmiany: wielką, demotyczną, intymną i utajoną. Kryterium podziału stanowi relacja

szy i modlitwy, w tym co robi powinien przypominać starca z Pu-
stelni Opty – być jasnowidzem, odkrywającym tajemnicę Zwia-
stowania, którą zobrazuje, tworząc warianty ikony, na której Ma-
ryja, w imieniu całego świata „daje swoją wolną zgodę na wielkie
przyjęcie i wielkie cierpienie”¹⁹ To stwierdzenie Iwanowa od-
zwierciedla przekonanie głoszone przez teologów prawosław-
nych, iż przez fiat Maryi, cała Ziemia symbolicznie wyraziła zgo-
dę na przyjęcie Zbawiciela. Ciało Maryi – częśćka ziemskiej mate-
rii – w imieniu Ziemi przyjęło Boży Dar²⁰. Odpowiedź jakiej Ma-
ryja udzieliła archaniołowi kilka razy przykuwa uwagę poety.
Formuła „Oto ja służebnica Pańska” interpretowana jest przez
Iwanowa nie tylko jako przejaw pokory okazanej przez Dziewicę
z Nazaretu, lecz także jako pierwszy akt Jej troski o świat.
W związku z tym, w przekonaniu poety, Zwiastowanie stanowi
ideowy wariant koncepcji przedstawionej na ikonach typu Po-
krow. W wierszu *Maj* (*Maï*) czytamy:

Радуйся, за все творенье
Отвечавшая в смиренье
Ecce Ancilla Domini

(*Maï*, t. 3, 609)

[Ciesz się, któraś za całe Stworzenie
Odpowiedziała w pokorze
Ecce Ancilla Domini

(*Maj*)]

---

twórcy do wspólnoty i przyjęta przez artystę koncepcja osobowości. Zob.: A. Dudek, *Twórczość Wiaczesława Iwanowa wobec kultury Zachodu*, [w:] *Dziesięć wieków związków Wschodniej Słowiańszczyzny z kulturą Zachodu. Cz. I. Literaturoznawstwo*, Lublin 1990, s. 312–313.

¹⁹ О. Дешарт, *Введение...*, s. 50.

²⁰ Zob.: Л. Зандер, *Земля благая*, [w:] tegoż, *Таïна добра*, Frankfurt am Main: Посев, 1960, s. 51. Sergiusz Bułgakow zauważył iż „bez Jej zgody samo zbawienie nie może być w pełni dokonane przez Jedynego autentycznego Zbawiciela, Jezusa Chrystusa”. S. Bułgakow, *Krzyż Bogurodzicy. Z rozmyślań Wielkiego Tygodnia*, przeł. ks H. Paprocki, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie*, t. I, s. 121.

Twórca sztuki utajonej, odporny na pokusę pełnego pychy intelektualizmu, jest w stanie przekazać prawdę o Bogurodzicy. Taki artysta przypomina teurga. (Iwanowowskie rozumienie teurgii, zainspirowane pracami Włodzimierza Sołowjowa, jest odmienne od typowego, konotującego działania magiczne). W rozumieniu poety artysta to ktoś, kto pomaga w objawieniu się Bożej prawdy zapisanej w świecie. Twórczość stanowi więc odmianę majeutyki – swoistej „sztuki położniczej”, rozumianej tak, jak pojmował ją Sokrates: twórca jedynie sprzyja odsłanianiu i rodzeniu się sensu, już istniejącego i wpisanego w świat, lecz zakrytego przed odbiorcą powłoką zwodniczych fenomenów²¹. Przypomina to zdejmowanie przez rzeźbiarza niepotrzebnych warstw materiału dla odsłonięcia pożądanego kształtu rzeźby. Pokora wobec Bożych tajemnic stanowi w tym przypadku nieodzowny warunek twórczości. Idea pokornego artysty odpowiada głoszonej przez prawosławie wizji pokornego teologa. Polski teolog prawosławny – Jerzy Klinger pisze, iż najistotniejszym elementem prawosławnej mariologii jest pokora „wobec tajemnicy, która wg św. Ignacego była ukryta przed Szatanem i której nam również nie wolno jest naruszyć próżną dociekliwością”²².

Aby przybliżyć prawdę o Bogurodzicy, Iwanow nie ogranicza się tylko do właściwych prawosławiu form postrzegania Matki Chrystusa. Niekiedy odwołuje się do niezwykłych dla wschodniej tradycji sposobów prezentacji Maryi wraz ze świętym Józefem:

„Хижина безвестная -
Царицы Небесныя,
Девы невестныя
Владычицы Дебреньской.
Живет Матерь Дебреньска

За старцем - обручником.
А старцу - обручнику,
Духову послушнику,

---

²¹ Zob.: I. Krońska, *Sokrates*, Warszawa: Wiedza powszechna, s. 81.

²² Zob.: J. Klinger, *Zarys prawosławnej mariologii*, [w:] tegoż, *O istocie prawosławia*, Warszawa 1983, s. 223.

Горенка моленная -
Церковь самодельная,
Почивальня райская - „

(Владычица Дебре́нская, т. 4, 30)

[Chatka nieznaną -
Królowej Niebios
Dziewicy niezaręczonej
Pani Debreńskieję.
A mieszka Matka Debreńska
Przy starcu-zaręczonym.

A dla starca-zaręczonego
Duchowego nowicjusza
Ta górka gdzie się modli,
- To cerkiew, którą sam zbudował,
Rajskie miejsce odpoczynku -
Ta stara chatka.

(Pani Debreńska)]

Obraz przedstawiony w formie poetyckiej wcześniej uzyskał także autorską interpretację wyrażoną dyskursywnym językiem eseju *Maniera, oblicze i styl* (Манера, лицо и стиль - 1912). We wspomnianym artykule św. Józef jest przedstawiany jako wzór i patron prawdziwego tzn. teurgicznego artysty, który w pokornej rezygnacji ze swego „ja”, wyrzekając się pokusy indywidualizmu otrzymuje dar umiejętności postrzegania i przedstawiania Bogurodzicy w Jej hipostazach, a przede wszystkim w formie Duszy Świata.

W twórczości Iwanowa odnajdziemy wiele przykładów głębokiego zainteresowania zachodnimi formami duchowości maryjnej. Świadczą o tym liczne łacińskie cytaty i nazwy modlitw (Ave Maria, Angelus, Ecce Ancilla Domini) lub tytuły, którymi Zachodni Kościół czci Bogurodzicę (Madonna, Maris Stella, Stabat Mater). Są one wplatanie do rosyjskiego tekstu, nie tylko na zasadzie ozdobników, tworzących lokalny koloryt w wierszach zainspirowanych wizytą w maryjnych ośrodkach kultu na Zachodzie,

lecz stanowią także poetycki ślad wyrażonego w momencie konwersji na katolicyzm, a ujawnionego już wcześniej dążenia do korzystania z religijnych doświadczeń obu siostrzanych Kościołów. W pierwszej części cyklu *Złote sandały* (Золотые сандалии) Poeta z zachwytem i rozrzewnieniem wspomina o Lourdes jako drogim dla katolików miejscu kultu i o czczonym tam cudzie objawienia Maryi:

„Między palcami Twoich nóg przeczystych,
Madonno z Lourdes ! zakwitał świat wiosenny -
Wskroś bisior śniegu w łunie róż czerwiennej,
Kiedy z lazuru pałaców strzelistych

Tyś do pasterki zesłała w pozłocistych,
A nie palących światłach drogocennej
Spod chust - korony... (...)”²³

W swoim dzienniku z 1902 roku Iwanow pisze również o szukaniu wskazówek do interpretacji wizerunku Dziewicy - Matki w lekturze tekstów św. Bernarda z Clairvaux: „Chciałbym odkryć związek Bogurodzicy i Drzewa Życia”²⁴ - zanotował poeta rosyjski.

Konkretyzacja pośrednia

Prócz przykładów bezpośredniej prezentacji postaci Maryi w tekstach Iwanowa mamy do czynienia z próbami pośredniej konkretyzacji wizerunku Bogurodzicy poprzez poetyckie opracowanie motywów, które w pracach teologów prawosławnych

---

²³ Cytat z wiersza *Złote sandały* (Золотые сандалии) w przekładzie A. Pomorskiego. Zob. W. Iwanow, *Poezje...*, s. 195.

²⁴ Zob.: В. Иванов, *Дневники*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений...*, t. 2, s. 771. Ta idea jest obecna już w pismach Ojców wczesnochrześcijańskich. Por.: „Nieknięta pozostała Maryja / w swym dziewictwie, / jak nie uprawiana ziemia raj-ska. / Z łona Jej / wyrosło drzewo / w miłości swej dające душom życie”. Św. Efreem Syryjczyk, *Pieśń o Najświętszej Pannie*, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, przeł. W. Kania, Niepokalanów 1981, s. 36.

tradycyjnie łączą się z Bogurodzicą. To właśnie one tworzą drugie z wyodrębnionych na wstępie pól semantycznych, służących ukonkretnieniu wizerunku. W tym kontekście bardzo ważną rolę odgrywa motyw ziemi. Lew Zander w pracy *Tajemnica dobra* (*Тайна добра*) zauważa, że Ziemia to częsty symbol Bogurodzicy w liturgii prawosławnej²⁵. Nawiązując do tradycji teologicznej oraz do przemyśleń i literackich ujęć Dostojewskiego²⁶ Iwanow przedstawia w swoich tekstach misterium Ziemi – hipostazy Bogurodzicy. Zainspirowany liturgią prawosławną poeta uważa, że skoro ciało Maryi składa się z tych samych elementów, z których złożona jest ziemia, to fiat Maryi oznacza zgodę całej Ziemi na to, by stać się rodzicielką Chrystusa:

„(...) Говорят душе равно
Умозрение и вера:
Вифлеемская пещера,
Новый гроб в скале – одно.”

(*Пещера*, t. 3, 556)

[Zarówno rozum, jak i wiara
Jednako duszy podpowiadają:
Grota Betlejemska,
Nowy grób w skałe – to jedno.

(*Grota*)]

Grota Belejemska staje się miejscem spotkania pierwiastka boskiego i ludzkiego. Taką grota jest też Bogurodzica. W interpretacji poety jest Ona centrum świata i tajemnicą bytu²⁷. Zarówno ziemia, jak i Bogurodzica towarzyszą Chrystusowi w jego ziemskiej drodze od momentu narodzin do śmierci krzyżowej, współuczestnicząc tym samym w akcie odkupienia świata. W cyklu wierszy *Macierzyństwo* (*Материнство*) Iwanow pisze, iż Ziemia

²⁵ Zob.: Л. Зандер, *Земля благая*, [w:] tegoż, *Тайна добра...*, s. 51.

²⁶ Zob.: N. Lindgren, *Символ Матери-Земли у Вячеслава Иванова и Достоевского*, „Canadian-American Slavic Studies” 1990, № 3, p. 311–322.

²⁷ Zob. J. C. Cooper, *Сове*, [w:] J. C. Cooper, *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*, London 1990, p. 31.

rodzi krzyż, a ukrzyżowany Chrystus, jak Bogurodzica przynosi światu ocalenia. W poetyckiej wizji Ukrzyżowanie interpretowane jest przez pryzmat Zwiastowania i Narodzenia:

„И Плоть на Древе - роженица.”

(*Материнство*, t. 3, 26)

[I Ciało na Drzewie - to położnica.

(*Macierzyństwo*)]

Ostatnim aktem misterium Ziemi są mistyczne zaślubiny Chrystusa z Ziemią. W czasie trzydniowego niebytu po śmierci

„Когда Аид замкнулся мрачный
За спешшим Женихом с креста
Тридневной храминою брачной
Земли-Невесты и Христа.”

(*Человек*, t. 3, 237)

[Kiedy zamknął się Hades mroczny
Za Oblubieńcem, który z krzyża zstąpił
Jak trzydniowa weselna komnata
Oblubienicy-Ziemi i Chrystusa.

(*Człowiek*)]

W tym kontekście głęboki sens uzyskuje pocałunek Ziemi. Zarówno Dostojewski (*Zbrodnia i kara*), jak i Iwanow konstruują ideę oczyszczenia z grzechów poprzez kontakt z ziemią. Uświęcona Ziemia-Bogurodzica, Ziemia-Oblubienica Chrystusowa jest znieważana przez grzechy ludzkie. Pocałunek ziemi składany przez grzesznika to jednocześnie akt spowiedzi i prośba o wybaczenie:

„(...) Припади к Земле ты, грешный человек,
Обещай родимой больше не грешить.

(*Исповедь земле*, t. 3, 559)

[Przypadnij do Ziemi, ty, grzeszny człowieku,
Obiecaj rodzonej nie grzeszyć więcej.

(*Spowiedź ziemi*)]

Idea kultu Ziemi-Matki w tekstach Iwanowa stanowi próbę poetyckiej transpozycji motywu charakterystycznego dla rosyjskiej duchowości. Dla interpretacji lirycznej wizji Iwanowa istotny jest też kontekst starotestamentalnego przykazania z Księgi Hioba: „zapytaj Podziemia, wyjaśni” (Hi 12,8)²⁸ i z wypowiedzi Ojców Kościoła z pierwszych wieków chrześcijaństwa, szczególnie św. Germana²⁹ i św. Cyryla Jerozolimskiego³⁰, którzy w swych wystąpieniach zwracali uwagę na mariologiczny sens ziemi³¹.

Iwanowowskie nauczanie o ziemi łączy się z jego krytyką indywidualizmu. Utrata łączności z ziemią traktowana jest jako przejaw pychy człowieka, który ślepo zawierzył rozumowi, uznając, że stanowi on wystarczające narzędzie do zaprowadzenia nowego porządku na świecie – według ludzkiej miary. Absolutyzowany rozum, główny oręż wyemancypowanego „Ja”, pozbawił ludzi poczucia związku z ziemią i stał się powodem alienacji człowieka w antropocentrycznie zorientowanej kulturze. W tym kontekście, refleksja poety wskazuje, iż istotna dla prawosławia idea soborowości jako wspólnotowego Kościoła może zostać zrealizowana tylko dzięki pełnej pokory postawie wyznawców, połączonych w kulcie Ziemi-Bogurodzicy.

---

²⁸ Cyt. wg.: *Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań-Warszawa 1982, s. 546. W rosyjskim tłumaczeniu Biblii ten fragment ma brzmienie jeszcze wyraziściej konstytuujące tło interpretacyjne dla wspomnianego wiersza: „побеседуј с землею, и наставит тебя”

²⁹ Por.: „Otwiera się niebo, ziemia przyjmuje w tajemnicy Króla”. Św. German, *Homilia na Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny*, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, przeł. ks. W. Kania, Niepokalanów 1981, s. 144.

³⁰ Por.: „Czyż nie wziął Bóg z ziemi prochu i nie uczynił z tego dziwnej postaci? Jeśli glina przemienia się w oczy, czyż nie mogła Panna zrodzić Syna.” Św. Cyryl Jerozolimski, *Który przyjął ciało i stał się człowiekiem*, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, przeł. W. Kania, Niepokalanów 1981, s. 95.

³¹ Zob.: Św. Andrzej z Krety, *Homilia na Zwiastowanie Najświętszej Maryi Panny*, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, przeł. ks. W. Kania, Niepokalanów 1981, s. 183–187; św. German, *Homilia na Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny*, [w:] *Teksty o Matce Bożej. Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, przeł. W. Kania, Niepokalanów 1981, s. 143–154.

Postać Bogurodzicy w omawianych tekstach konkretyzuje się pośrednio również dzięki odwołaniu do motywu Sofii-Mądrości Bożej. W *Historji o Światomirze-carewiczu* (*Повесть о Светомире-царевиче*) Iwanow słowami ihumena³² Anastazego wyjaśnia liturgiczny sens Sofii, która czczona jest przez Cerkiew modlitwami maryjnymi w dni świąt Bogurodzicy, a na ikonach „wieniec Sofii w postaci muru, broniącego miasta oznacza Matkę-Ziemię” (*Повесть о Светомире-царевиче. Сказание старца инока*, t. 1, s. 480). Duchowny, wyjaśniając tytułowemu bohaterowi istotę prawosławnej sofiologii, podkreśla: „Tam, gdzie Słowo Boże dotyka ziemi, tam jest i Sofia” (*Повесть...*, s. 480).

Przenajświętsza Dziewica Maryja, jako hipostaza Sofii, przedstawiana jest w poezji Iwanowa w roli pośredniczki między niebem i ziemią:

„(...) Помирила Небо с долом
Благодатная глаголом:
Ecce Ancilla Domini

(*Май*, t. 3, 609)

[Pogodziła Niebo z nizinami
Błogosławiona przy pomocy słowa:
Ecce Ancilla Domini.

(*Май*)]

Nawiązując do ujęć sofiologicznych, poeta zwraca szczególną uwagę na zawarte w nich konotacje piękna. Idea Dostojewskiego, wyrażona w powieści *Idiota* w formie hasła: „Piękno zbawi świat”, w wypowiedziach autora *Gwiazd przewodnich* bezpośrednio kojarzona jest z Sofią. Paweł Floreński w traktacie *Filar i podpora prawdy* (*Столп и утверждение истины*) dowodzi, że prawdziwe znaczenie postaci Maryi wyraża się w Jej Dziewiczości, utożsamianej z wewnętrznym pięknem. A piękno właśnie stanowi o istocie Sofii³³.

---

³² Ihumen – przeor klasztoru prawosławnego. Dziś także godność tytułarna, niekoniecznie związana z pełnieniem funkcji.

³³ Zob.: П. Флоренский, *Столп и утверждение истины*, Берлин 1929, s. 326.

Idea sofijnego piękna Maryi związana jest w analizowanych utworach z lansowaną przez poetę ideą sztuki teurgicznej i z zakładanymi zadaniami artysty, który ma być wychowawcą człowieka religijnego. Każdy rodzaj sztuki przypominać winien Bogurodnicę, gdyż jego zadaniem jest stać się miejscem wcielenia Słowa. W eseju *Czurlionis i problem syntezy sztuk* (Чурлянис и проблема синтеза искусств, t. 3, 67) Muza artysty utajonego powtarza formułę Maryi „Oto ja służebnica Pańska”. W tym ujęciu, miejscem drugiego Zwiastowania staje się nowa nieindywidualistyczna sztuka. Wartości estetyczne otrzymują wymiar sakralny, a drugie przyjście Chrystusa powinno nastąpić właśnie dzięki artyście. To nowa sztuka stać się ma Grotą Betlejemską:

„И Розой Крест объемлет - Красота.”

(*Роза ветров*, t. 2, 494)

[I Różą Krzyż obejmie - Piękno

(*Róża wiatrów*)]

Pośrednia konkretyzacja postaci Bogurodzicy dokonywana jest w tekstach Iwanowa również poprzez refleksję o idei duszy. Paul Evdokimov zwraca uwagę, iż w ikonopisarskiej tradycji pierwszych wieków chrześcijaństwa wyobrażenie Orantki często utożsamiane było z ideą duszy³⁴. W artykule *Animus i Anima* Iwanow twierdzi, że w duszy każdego człowieka powinien narodzić się Chrystus. Dusza stanie się Bogurodnicą, jeśli zaakceptuje regułę, którą Goethe wyraził słowami wiersza *Błoga tęsknota* (*Selige Sehnsucht*): „Stirb und Werde” („Umrzyj i stań się”). Wyjaśniając sens tej frazy poeta rosyjski nadaje jej jednoznacznie maryjny wymiar: oto dusza stanie się Nosicielką Boga, jeśli umrze - tzn. w ofiarnej miłości poświęci swoje „ja”³⁵.

---

³⁴ Zob.: P. Evdokimov, *Kobieta i zbawienie świata*, przeł. E. Wolicka, Poznań 1991, s. 237.

³⁵ Zob.: В. Иванов, *Анимус и анима*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений...*, t. 3, s. 283. Poeta podkreśla w tekście że „рождение Христа в человеческой душе есть общеизвестный мотив христианской мистики”.

Dopatrywanie się podobieństwa między duszą i Bogurodzicą w wypowiedziach poety staje się punktem wyjścia dla określenia idei soborowości, rozumianej jako ogólnonarodowe zadanie, które może zostać zrealizowane dzięki syntezie dwóch podstawowych form istnienia: wstępującej i zstępującej³⁶. Bogurodzica przedstawiana jest jako diada, harmonijnie łącząca przeciwieństwa. Ucieleśniając wywyższającą pokorę, Bogurodzica winna stać się drogowskazem dla duszy.

Soborowość jest zadaniem zarówno dla osoby, jak i dla narodu. Zadanie to zostanie wypełnione, jeśli osoba wobec innych osób i dusza narodu wobec dusz innych narodów przyjmą postawę pokory, wyznając swoje grzechy³⁷. Wówczas jednocząca miłość sprawi, że pokorni zostaną wywyższeni.

Konkretyzacja aluzyjna

Idea syntezy wartości, szukania związków między różnymi sferami rzeczywistości – typowa dla symbolistycznej fascynacji hasłem Wszczęjności³⁸, jest jeszcze wyrazistsza w kręgu

---

³⁶ Wstępowanie i zstępowanie to dwie istotne kategorie ontologiczne i estetyczne w Iwanowowskiej teorii kultury. Ujmowane we wzajemnym powiązaniu, uzyskują wiele dopełniających się znaczeń symbolicznych, z których najważniejsze wydają się: a) dla zstępowania – symboliczne wskazywanie na umiowanie, wyrzekanie się tego, co fenomenalne, egoistyczne, doczesne; b) dla wstępowania – sugerowanie ożywiania, wyniesienia, przebóstwienia, światła, osiągnięcia tego, co noumenalne). Zob.: V. Terras, *The Aesthetic Categories of Ascent and Descent in the Poetry of Vjačeslav Ivanov*, [w:] *Russian Poetics. Proceedings of the International Colloquium AIUCLA, September 22–26, 1975*, Slavica Publishers, Inc., Columbus, Ohio pp. 393–408.

³⁷ O Iwanowowskiej widzeniu relacji duszy rosyjskiej i polskiej i o koniecznym obustronnym wyznaniu grzechów zob: A. Dudek, *Польская душа и русская идея в творчестве Вячеслава Иванова*, [w:] *Поляки и русские. Взаимопонимание и взаимонепонимание*, Москва: Издательство „Индрик” 2000, s. 162–169. (Przedruk: „Slavia Orientalis” 2000, nr 3, s. 345–353.)

³⁸ Zob.: В. Н. Акулинин, *Философия всеединства. От В. С. Соловьёва к П. А. Флоренскому*, Новосибирск: Наука 1990.

wyobrażeń archetypowych, w formach symboli (zwłaszcza symbolu róży), bądź w treści odtwarzanych przez niego mitów. Również w nich odnajdziemy aluzje do motywu Przczystej. Aluzja, dopatrywanie się archetypicznych podobieństw, szukanie mitologicznych analogii stanowi dominującą odmianę dyskursu o postaci Maryi w znaczącej grupie tekstów Iwanowa.

Studiując historię religii dionizyjskiej³⁹ Iwanow często odwoływał się w poezji do różnych wariantów archetypu bogini-pramatki, rodzącej boga i następnie oplakującej śmierć syna. W takiej roli występują w omawianych tekstach motywy Lzydy, Gai, Persefony⁴⁰. Aspekt sofijnego piękna analizowany jest przez Iwanowa również na tle mitologicznych narracji o ucieleśnieniach piękna w postaciach Artemidy, Diany, Ateny⁴¹. Te ujęcia skłaniają poetę do wniosku, że Przenajświętsza Dziewica Maryja to nie tylko Matka Jezusa, lecz także znak przedwiecznego, nakreślonego przez Boga planu odkupienia świata. Według tej koncepcji w czasach pogańskich wszystko Stworzenie przeczuwało przyście Jezusa i wyrażało to przeczucie w różnorodnych formach. W opinii poety, religia Dionizosa pełniła funkcje starego testamentu pogan, gdyż już wtedy wszystko, co istnieje zapowiadało przyszłe zjawiska, a sam Dionizos w związku z tym może być uważany za prao obraz Chrystusa. Z tego punktu widzenia ponadczasowa historia Matki Chrystusa, zaczęła się wypełniać już w erze przedchrześcijańskiej. Odnosi się to także do Ziemi, która wówczas, w sensie metafizycznym, przypominała nieplodną pustynię, przygotowującą się na akt Wcielenia:

---

³⁹ Iwanow uzyskał stopień doktora Uniwersytetu Bakirskiego w 1921 roku, na podstawie pracy *Дионис и прадиионисийство*. Zainteresowanie Dionizosem miało także postać poetyckich fascynacji, uwidocznionych już na przełomie XIX i XX wieku, pod wpływem lektury traktatu F. Nietzschego *Narodziny tragedii z ducha muzyki*. Dionizyjskość w interpretacji Iwanowa z tego okresu traktowana była jako uniwersalny pierwiastek kulturowy.

⁴⁰ Zob.: *Pietà* (t. 1, s. 702); *О действии и действе* (t. 2, s. 166); *Ты еси* (t. 3, s. 265).

⁴¹ Zob.: *О существе трагедии* (t. 2, s. 542).

„W one wieki, zanim się Pan Jezus
Z łona Panny Przczystej narodził,
Sen wyśniła raz Matka-Pustynia.
(...) I śni Matka, jakoby z jej serca
na świat Róży się pączek wychylił.”⁴²

Pustynia, żeby stać się ziemią powinna się oczyścić⁴³. Chrystus przez 40 dni pościł na pustyni, walcząc z kusicielem. Pustynia stała się więc świadkiem świętości i zwycięstwa Chrystusa. Kiedy po oczyszczeniu uzyska przymioty Ziemi – zostanie uświęcona. W tym ujęciu poszerza się kontekst interpretacyjny dla wizerunku Bogurodzicy. Jest Ona bowiem postrzegana nie tylko jako Matka Zbawiciela, lecz również jako „Matka nadchodzących zjawisk”⁴⁴ – ontologiczna zasada Kosmosu, żeński pierwiastek bytu, Dusza Świata, Matka Rodzaju Ludzkiego. Maryja jako diada, łącząca korzenie i koronę Drzewa Życia stanowi ucieleśnienie Boskiego planu jedności Wszechświata, nierozzerwalnego łańcucha istnienia, nieumierającego raju.

Znamienną cechą kultury rosyjskiej końca XIX i początku XX wieku były poszukiwania uniwersalnej formuły, która pozwoliłaby wyjaśnić zarówno budowę kosmosu, jak i miejsce człowieka w świecie. Myślenie w kategoriach wszechświata i wieczności było przejawem ducha epoki. Szerokie ujęcie przez Wiaczesława Iwanowa motywu Bogurodzicy na przełomie stuleci wpisuje się w kontekst ideowych poszukiwań jego współczesnych wraz z sofiologiczną refleksją Włodzimierza Sołowjowa i *Wierszami o Pięknnej Pani Aleksandra Błoka*. Jednakże w przypadku autora *Gwiazd Przewodnych* zachwyty postacią Bogurodzicy nie był jedynie chwilową pozą artysty, poddającego się modnym trendom. Tworząc swoją wizję kultury Iwanow dojrzywał do przekonania, że

---

⁴² Cytat z wiersza *Sen Matki – Pustyni* (Сон Матери-Пустыни), w przekładzie A. Pomorskiego. Zob.: W. Iwanow, *Poezje...*, s. 202.

⁴³ Pustynia to starochrześcijański symbol czystości, ascezy, walki z demonami. Por. M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych...*, s. 194–195.

⁴⁴ Zob.: В. Иванов, *О действии и действе*, [w:] tegoż, *Собрание сочинений*, t. 2, s. 166.

wszystkie kultury na świecie zawierają część prawdy, którą najpełniej wyraziło chrześcijaństwo. Przemieszczając się przez epoki i regiony szukał potwierdzenia tego przypuszczenia, usiłując wyrazić prawdy chrześcijańskie przy pomocy kodu innych kultur. W 1902 roku stwierdził, że prawdę o Bogurodzicy wyrazić można jedynie językiem poezji, gdyż dla prozy prawda ta jest niedostępna⁴⁵. Kierując się tą zasadą stworzył poetycko-teologiczny dyskurs, w którym Najświętsza Maryja Panna przedstawiona została jako klucz do tajemnicy bytu. Patrząc na rozwój kultury przez pryzmat żywota Bogurodzicy poeta dostrzegł cechy świata zorientowanego na Boga zarówno w epoce chrześcijaństwa, jak i przed narodzeniem Chrystusa. Konsekwencja, z jaką poeta-myśliciel odwoływał się do wszelkich znanych sobie kontekstów, konkretyzujących wizję Przczystej Panny – Matki Chrystusa, wieloaspektowość prezentowanych przez Iwanowa ujęć, troska o ich ideową spójność nadaje jego wysiłkom wymiar swoistej mariologii poetyckiej.

---

⁴⁵ См.: В. Иванов, *Дневники*, op.cit., s. 771.

Marian Motifs in Viatzeslav Ivanov's Work

Summary

A characteristic feature of the Russian culture at the end of 19th and the beginning of 20th century was the search for a universal formula able to explain both the structure of space and the place of human being in the world. Thinking in categories of space and eternity was characteristic of the epoch. Ivanov's broad treatment of the motif of the Virgin Mary is part of ideological quest of his contemporaries like Vladimir Soloviov's deliberation or Alexander Blok's *Poems of a Beautiful Lady*. However, for the author of the *Guiding Stars* the admiration for the Virgin Mary was not a passing pose of an artist yielding to fashionable trends. Creating his vision of culture, Ivanov became convinced that all cultures in the world contain a grain of truth and that it was Christianity that expressed it best. Moving through epochs and regions, he was looking for a confirmation of this presumption, trying to express Christian truths with the help of other cultures code. In 1902 Ivanov came to a conclusion that the truth about the Virgin Mary can be expressed only in the language of poetry since this truth is inaccessible for prose. Applying this principle, he created poetical and theological discourse, in which the Virgin Mary was presented as the key to the mystery of existence. Looking at the development of culture in the light of Her life, the poet noticed features of a God-oriented world, both in Christian times and before the birth of Jesus. Consistency with which the poet and thinker referred to all contexts he was familiar with, while making the vision of the Mother of Christ more concrete, multiple aspects of his depictions and care taken of their ideological coherence gives his efforts a dimension of peculiar poetical Mariology.